

En världsordning i upplösning. Vad nu?

2. Den lågintensiva demokratin utan alternativ, nihilismen och algoritmerna¹

Bo Stråth

Utgångspunkten: en kort västlig saga som kulminerade på 1960-talet

Det vore fel att diskutera utvecklingen i USA sedan 2016 som ett uteslutande amerikanskt problem. Det amerikanska händelseförloppet sedan 2016, accelererande sedan 2025, äger rum mot bakgrund av en mer allmän global tidsanda av eroderande demokrati, nygammal imperialism kring idéer om geopolitik och geoekonomi och värdenihilism där övertygelser om stabila värden löses upp av starka emotioner i digitala sociala nätverk. Demokratier muterar till auktoritära och paternalistiska styrelseformer. Förtecknet illiberal utmanar liberala föreställningar om demokratin. Tendenserna hänger samman och förstärker varandra. Det är detta allmänna sluttande plan, från vilket det amerikanska jordskredet skedde i november 2024/januari 2025 som Jürgen Habermas (2025; cf Stråth 2025) varnar kan inträffa också i Europa om dess ledare inte aktivt griper till motåtgärder.

Demokrati i modern mening, allmän rösträtt för män och kvinnor och med ett parlamentariskt system med substantiellt inflytande över politikens innehåll, fick sitt genombrott under 1920-talet efter massmobiliseringen för det första världskriget. Demokrati som ideal och kampen för demokrati är

¹ Detta är den andra delen i en serie av två artiklar av Bo Stråth på temat "En världsordning i upplösning. Vad nu?". Den första delen, med underrubriken "1. Imperiernas möte i Europa och Europas svar", publicerades i *Statsvetenskaplig tidskrift*, årg. 127, nr 2, s. 305–328.

Bo Stråth var professor i historia vid Göteborgs universitet, professor i samtidshistoria vid Europeiska universitetsinstitutet i Florens och Finlands Akademis distingerade professor i Nordens, Europas och världens historia vid Helsingfors universitet. Som emeritus bosatt i sydvästra Tyskland nära gränsen till Frankrike sysselsätter han sig bl. a. med att skriva bloggar kring ett planetärt perspektiv, www.bostrath.com. E-post: bo.strath@gmail.com

äldre. Genombrottet gällde för en begränsad del av världen, de industrialiserade länderna. Andra världskrigets massmobilisering fördjupade den politiska substansen i parlamentens arbete med idéer om allmän statligt organiserad välfärd, men i en värld som begränsades till vad man kallade Väst: USA, Västeuropa och Japan (efter 1945). 1960-talets expansion av välfärdsstaterna i Västeuropa kan ses som en demokratisk guldålder. Politikens centrum var parlamenten. Det är den tid som den irländske politologen Peter Mair (2013) i en posthumt publicerad bok ser som demokratins kulmination då också nedgången började. Fram till dess var politiken intressebaserad och ideologidrivna av de motstridiga intressen som utvecklades i industrisamhället. Intressena och deras ideologier utvecklade sociala identiteter som bröts mot varandra i nationella parlament. Ur arbetet på kompromisser uppstod nationella identiteter som både överbyggade och vidmakthöll intressebrytningarna.

Om det första världskriget ledde till demokratins genombrott medförde det andra dess fulländning i en liten del av världen som västliga blandekonomiska välfärdsstater med masskonsumtion och massproduktion i ömsesidigt förstärkande dynamik. Keynes' ekonomiska teori legitimerade systemet. Teorin betonade politisk efterfrågestimulans. Tillväxten gav en ständigt växande kaka som underlättade fördelningspolitiken med progressiva skatter som instrument. Välfärden var också ett ideologiskt instrument i det kalla kriget, ett skyltfönster mot statssocialismens Östeuropa. Tilltron var stark till att man med vad som började ses som social ingenjörskonst hade hittat en permanent ordning. Men ingen trodde att historien tagit slut. Det kalla kriget hotade förstöra allt.

Den intressebrytande och -kompromissande demokrati som Mair såg kulminera på 1960-talet byggde på en samhällsdisciplin som skapades under världskrigets tryck, en samhällsdisciplin för nationell sammanhållning. Den fortsatte under det kalla krigets nukleära terror. Trycket lättade efter de sammanhängande Kongo-, Berlin- och Kubakriserna 1960–1962. Avgrunden kändes efter Kuba inte längre så akut nära. Samhällsdisciplinen blev lösare med "1968" som synbart tecken. Också fördelningskonflikterna ökade (Stråth & Trüper 2025). "1968" var en generationsrevolt med protester mot masskonsumtionen, överflödet och miljöförstörelsen. De protesterande krävde global rättvisa och mer stöd för utvecklingsländerna. Protesten spred sig i den västliga världen med olika tyngdpunkter. I Tyskland handlade det om en uppgörelse med hur föräldragenerationen hade släppt fram och understött nazismen, i Frankrike var målet mandarinerna vid universiteten och de Gaulles auktoritära stil, i USA var det Vietnamkriget. Den västliga protesten inspirerade till Pragvåren i Tjeckoslovakien som fick Sovjetunionen att intervensera med vapenmakt. Arbetarrörelsen i väst radikaliserade fördelningsfrågan och ifrågasatte den samförståndsanda som rätt kring att inte låta intressebrytningarna eskalera bortom kontroll. Röster höjdes för medbestämmande och företagsdemokrati med en ny

syn på ägarfrågan. Sammanfattningsvis ökade trycket på demokratin inifrån när det lättade utifrån i det kalla kriget.

Några år före "1968" påbörjades den övergång som Peter Mair identifierade som ett skifte från ideologi- och intressedriven kompromiss i fördelningsfrågan till en professionalisering och teknokratisering av politiken som också innebar en avideologisering. Samhällsvetenskapernas nya teorier om välfärdsstat och samhällsgemenskap legitimerade utvecklingen. De politiska partierna började söka röstmaximering utanför sina intressegrupper varvid såväl intressedefinitionen som dess ideologiska drivkraft urvattnades. Grunderna för de parlamentariska kompromisserna blev svårare att förstå. Politiken blev teknokratisk administration och *government by cartel*, som eliminerade egentlig opposition eftersom meningsfulla skillnader mellan partierna löstes upp. Radikaliseringen kan ses som en protest mot avideologiseringen och teknokratiseringen i en tid när de yttre omständigheterna, det kalla kriget, möjliggjorde ideologisk kamp.

När USA en söndag i augusti 1971 meddelade att man inte längre kunde hålla sitt åtagande i Bretton Woods att binda dollarn vid ett fast guldpris ändrades förutsättningarna för protesten i grunden. Dollarns fall ledde till snabbt stigande inflation som fick världens oljeproducenter, de flesta i den fattiga södern, att chockhöja priserna. Oljetransporterna minskade och deras framtid blev oviss. Byggandet av supertankers bröt samman. Varvsindustrin liksom dess många leverantörer inom stål och andra industrier hamnade i strukturell kris med massarbetslöshet. Det handlade om en kris i vad som kallades den fordiska produktionsregimen kring löpande band och ackordsarbete. Oljeprishöjningen chockerade och överrumplade de politiska ledarna i Väst som såg sig i en systemkris. Den radikala vågen från slutet av 1960-talet kom av sig.

Tredje världen tog vid där "1968" och arbetarradikaliseringen upphörde. Dess ledare såg oljan som ett exempel för andra råvaror. Sammanslutna som G77 krävde de en *New International Economic Order* (NIEO) med höjda råvarupriser och möjligheter att (mot kompensation) socialisera västliga företag i u-länderna. De gjorde under några år (1973–75) FN till huvudarenan för att förhandla kraven med industriländerna. Till det kalla krigets väst-östkonflikt lades en nord-sydkonflikt. De förskräckta västledarna grundade G7 för att avvärja hotet från G77 (Stråth 2023: 109–115).

Detta var situationen som fick arbetsgivarna och kapitalägarna att definitivt ta avsked från den självdisciplin som det kalla kriget påtvingat dem. De följde på den punkten de radikala arbetarna som krävt ökat inflytande över företagen men naturligtvis med andra målsättningar. NIEO med krav på möjligheter att socialisera företag var i tillägg till arbetarradikaliseringen i Västeuropa ytterligare ett incitament att lämna samförståndspolitiken.

Krisen i den fordiska produktionsregimen framkallade nya sätt att tänka om produktivitet och profit. Framtiden låg i produktionen av finansiella tjänster. Starka krav restes på deras internationalisering bort från nationella regeringars

kontroll. Det nyliberala uppbrottet påbörjades. I Väst tog Margaret Thatcher och Ronald Reagan, understödda av ekonomisk-politiska teorier av Friedrich Hayek och Milton Friedman, ledningen för uppbrottet från den västliga efterkrigsordning som etablerats i Bretton Woods 1944 och som bildat grunden för några årtionden av fungerande välfärdsdemokrati, som fungerat så väl att många trodde att den var garanterad för framtiden.

I USA hittade Samuel Huntington också en vändpunkt på 1960-talet, men en annan, när han vid mitten av 1970-talet reflekterade över dollarkollapsen 1971–73 och den globala krisen som följde (Crozier, Huntington & Watanuki 1975). Massorna krävde för mycket, hävdade han. Demokratin drev fram krav som översteg de statsfinansiella möjligheterna. Huntington föreslog en balans mellan demokratisk vitalitet och regeringskapacitet genom åtstramning av de demokratiska möjligheterna. Man kan också uttrycka det som att han ville återställa samhällsdisciplinen. Huntington levererade argument till den framväxande nyliberala berättelsen där statsfinansiell återhållsamhet blev ett instrument kring ideal om budgetbalans och skattelättnader som ekonomisk stimulans i stället för statsutgifter som den keynesianska manualen rekommenderade. Demokratin borde enligt Huntington utformas så att den handlade mer om dess former än dess substans. Argumentet lät sig väl förenas med politikens och ekonomins orientering i nyliberal riktning under 1970-talet. Problemet ur demokratisynpunkt var vem som skulle åläggas självdisciplin och vem som skulle slippa den. Fast riktigt så formulerade Huntington det inte.

Det nyliberala genombrottet

Det nyliberala genombrottet under 1980-talet, som förstärktes till vad som närmast kan betraktas som hegemoni under 1990-talet, hängde nära samman med övergången från industriell varuproduktion till finansiella tjänster som tillväxtmotor, särskilt genom kapital- och kreditmarknadernas och valutahandelns avreglering och internationalisering. Investering i pengar blev mottot som ledde till växande inkomst- och förmögenhetsklyftor bort från vad som kännetecknat efterkrigstidens keynesianska välfärdsstater. Spekulativ valutahandel satte press på nationalstaternas regeringar som hade förenat sin efterfrågestimulerande keynesianska politik med en strikt kontroll av kreditmarknaderna och valutahandeln. När den nya friheten allt mer kombinerades med digital teknologi för att läsa trender och fatta spekulativa beslut om att sälja eller köpa med transaktioner på nanosekunder ökade trycket på regeringarna än mer.

Sveriges statsminister Ingvar Carlsson och finansminister Kjell-Olof Feldt illustrerar väl en mer allmän situation som träffade särskilt Europas socialdemokratiska partier och utlöste spänningar mellan regeringschefer och finansministrar redan i fördigital tid. Rolf Gustavsson har beskrivit hur efter

valsegern 1988 samtalstonen mellan dem hårdnade i synen på ekonomin och efterfrågepolitikens möjligheter. Statsministern fick ett vredesutbrott:

Vad är det som pågår i landet? Regeringen har kämpat sig igenom ett budgetarbete där vi med stor möda pressat ned utgiftsökningar mot nollpunkten för att hålla svensk ekonomi i balans. Samtidigt vräker bankerna ut pengar till sina kunder för att öka konsumtionen. Det går inte att öppna en tidning utan att möta jätteannonser om förmånliga lån. Tacka fan för att det blir överhettning i ekonomin (Gustavsson 2010:51).

I efterhand har Carlsson beskrivit avregleringen av kreditmarknaden som sitt största misstag under sina sju år som statsminister. I efterhand har Feldt medgivit att han underskattade följderna av avregleringen men samtidigt hävdar att det inte fanns något val (Gustavsson 2010: 50–55).

Kapitalägarnas frigörelse från nationella hinder tvingade regeringarna till återhållsamhet med statsutgifterna. Stora underskott ledde till ökande räntor för lånen som finansierade underskotten vilket ledde till minskat utrymme för nya framtidsvisioner och skapande politik. Politiken blev en alltmer administrativ hantering av resurser inom givna ramar.

Det intressanta med de båda socialdemokraternas synsätt är finansministerns ståndpunkt att han inte hade något val och statsministerns åsikt att han ångrade sitt beslut vilket innebär att han ansåg sig ha haft just ett val. Man måste ge Carlsson rätt i att det naturligtvis fanns ett val. Men frågan är till vilket pris för ett litet land att stå utanför en internationell trend som sades vara den enda riktiga vägen. Finanspolitik mot de internationella kapitalmarknaderna var ingen lätt uppgift. Den framväxande hegemonin för den nyliberala tolkningsramen gjorde det svårt att stå emot trycket för avreglering och internationalisering. I Frankrike gjorde François Mitterrand 1981–83 ett försök att fortsätta med keynesiansk politik men finansmarknadernas reaktion tvingade honom att avbryta försöket. När avregleringen väl skett var regeringarna fortsatt utsatta för marknadsoperatörernas opinioner vilket begränsade deras handlingsmöjligheter. Vad de än gjorde satte finansoperatörerna ("Marknaden") en tvångströja på dem.

Mer än någon annan förknippas Margaret Thatcher med TINA, *there is no alternative* (till marknaden). Frasen blev efter 1990 allt mer en vägledande slogan. Där fanns i användandet av den ingen närmare reflektion kring vem marknaden var. Marknaden blev en fetisch, en abstraktion som blev konkret i den politiska oförmågan att handla. De krafter som dolde sig bakom mystifieringen av marknaden tvekade inte att slå till om de ansåg att regeringarna handlade fel. Därvid agerade de som fiskstim. Den förändrade kontrollen över valutakurser och räntenivåer hade kännbara politiska återverkningar. Margaret Thatcher förstärkte intrycket av en alltmer hjälplös demokrati med argumentet

att den var alternativlös inför marknadens krav. Den tendens till professionalisering och teknokratisering av politiken i de västliga demokratierna som Peter Mair fann i 1960-talet accelererade, men inte för att politiken handlade om röstmaximerande administration av välfärd utan därför att det inte fanns några alternativ till "marknadens" diktat. Den politiska konflikten och konkurrensen mellan alternativ med olika framtidsvisioner försvann när alla samlades på ett politiskt mittfält i en sorts partikarteller. Inledningsvis handlade samlingen om röstmaximering som efter 1990 under nyliberalismen kombinerades med marknadsanpassning. Begreppet *post-politics* har myntats för att beskriva utvecklingen. När protesterna mot arrangemanget växte och de etablerade partierna saknade förmåga att fånga upp missnöjet, där fanns ju inga alternativ till den teknokratiska *muddling-through* som etablerats, trädde politiska entreprenörer i dagen med förmåga att ta hand om frustrationen (Pepijn 2019). Det var de autokratiska paternalisterna som Stephen Hanson och Jeffrey Kopstein (2024) beskrev i den första artikeln i *En världsordning i upplösning* (Stråth 2025), med Donald Trump som kronan på verket.

Colin Crouch (2009) har beskrivit hur regeringarnas keynesianska efterfrågefokuserade budgetpolitik allt mer gick över i privatbankernas stimulans av efterfrågan med hjälp av krediter vilket gick hand i hand med privatiseringen av en rad statliga och kommunala tjänster inom t.ex. skola och sjukvård. Crouch har gjort teori av Ingvar Carlssons och många andra politiska ledares upplevelser. Crouch talar om privatiserad Keynesianism. Staternas växande passivitet ledde till en privatisering av efterfrågestimulansen från statsbudgetarna till nya former av kreditgivning, särskilt kreditkorten.

På ett urvattnat och avideologiserat, eller hegemoniskt högideologiserat, om man så vill, politiskt mittfält uppstod allmänt samförstånd kring övertygelsen att parlamenten var underkastade marknadens krav. Den nyliberala globaliseringsberättelsen som efter 1990 var hegemonisk fram till kollapsen 2008 legitimerade ordningen utan stor debatt. Den var som sagt alternativlös. Under den diskursiva ytan förändrades arbetsmarknaderna i grunden, inte minst vad gäller intresserepresentationen, särskilt den fackliga, där stora grupper av flyktiga låglönearbetare hamnade utanför välfärden. Också finansmarknaderna förändrades i grunden genom deras närmast fullständiga internationalisering, vilken slog tillbaka på de nationella regeringarnas budgetrestriktioner. Baksidan av globaliseringsberättelsen, de nationella regeringarnas minskade handlingsfrihet och uppkomsten av ett transnationellt prekariat, försvann under berättelsens hegemoni.

Den lågintensiva demokratin

Susan Marks (2000) var tidigt ute i en bredare litteratur som visar hur den nyliberala demokratin blev lågintensiv: formell med allmän rösträtt men utan

stort inflytande över den politiska substansen. Det var den formen som spreds över världen med globaliseringsberättelsen där demokrati under marknaden var den styrelseform som blev allt mer allmän. Nyliberal ekonomi gick hand i hand med nyliberal demokrati, en ny form av demokrati i jämförelse med den som byggt välfärdsstaterna. 1960-talets livaktiga samhällskritik försvann och den offentliga debatten ändrade karaktär. Normen och nomenklaturen för att definiera demokrati kom att handla om formella kriterier som rösträtt, fria och hemliga allmänna val, yttrandefrihet osv., men inget sas om hur väljarna kunde påverka den politiska substansen i frågor som social rättvisa och välfärd. Ökande sociala klyftor i spåren av globaliseringen lämnades utanför. Marks visar hur de fria och korrekta valen lämnade de djupare maktkoncentrationerna och sociala orättvisorna orörda. Hon hävdar vidare att ideologin kring den lågintensiva demokratin essentialiserar det lågintensiva demokratibegreppet genom att polärt ställa det mot odemokrati i stället för mot den föregående mer substansinriktade formen. Hon talar om teleologisk eskapism när hon hävdar att politiska rättigheter värda namnet och inte bara formen måste komma före ekonomiska och sociala rättigheter och att politiska rättigheter handlar om att kunna gestalta framtiden och förändra vad som upplevs vara fel. Med politiska rättigheter menar hon påverkansmöjligheter av politikens innehåll, inte bara att i acklamation slå på sköldarna.

Andrew Lang (2011), som i likhet med Marks skriver från ett folkrättsperspektiv, understöder argumentet om utvecklingen av en formell lågintensiv demokrati som den politiska kärnan av det nyliberala genombrottet, avpolitiseringen av det politiska. 1990-talet såg en kraftig expansion av demokratin i världen i spåren av Sovjetväldets kollaps. Expansionen handlade om mycket mer än Östeuropa. Civilsamhällen med demokratirörelser och enväldshärskares störtande uppstod lite varstans i Latinamerika, Afrika, Asien och Mellanöstern. Medierna jublade över de auktoritära regimernas fall och demokratins genombrott som gick hand i hand med den nyliberala globaliseringsberättelsens triumftåg.

I de kritiska akademiska kommentarer som uppstod efter 2000 uttryckte begreppet lågintensiv samma sak som begreppet alternativlös. Lågintensiv var det kritiska begreppet från den akademiska granskningen utifrån, alternativlös var det disciplinerande begreppet inifrån från politiska ledare. Innebörden av båda var att demokrati i dess nyliberala form handlade mer om form än substans och i grunden var ett uttryck för avpolitisering. Den demokrati som under hegemoniskt gillande urvattnades i Väst under begreppet alternativlös hade bara existerat under några årtionden efter andra världskriget men byggde på ett och ett halvt århundrades kamp sedan 1830-talet som en motrörelse till industrialiseringens avigsidor och mobilisering av befolkningar för två världskrig. Att demokrati i den mening som den etablerades i Väst efter 1945 skulle spridas över världen samtidigt som den tömdes på mening i Väst var

naturligtvis en illusion som framgångsrikt doldes under den mäktiga globaliseringsberättelsen. Ingen ville se att det var skillnad på demokrati och demokrati.

Samuel Moyn (2010, 2018) har visat hur mänskliga rättigheter följde demokratin i urholkningen av substansen och i koncentrationen på formen. En viktig mänsklig rättighet blev skydd av egendom medan sociala rättigheter var substanslösa. Multinationella företag blev subjekt som omfattades av mänskliga rättigheter. Man anar uländernas krav på möjligheter att socialisera företag bakom den positionen. Moyn talar om de mänskliga rättigheterna i den nyliberala malströmmen (Moyn 2018: 173; cf Stråth 2023: 161). I folkrätten skedde en förskjutning från staterna mot individerna som rättssubjekt varvid också företagen som juridiska personer jämfördes med individer som fysiska personer.

Den lågintensiva demokratin undvek att tematisera intressekonflikten på arbetsmarknaden och frågor om företagsdemokrati och omfördelning försvann från debatten. Stora delar av alltmer segmenterade arbetsmarknader uteslöts från intresserepresentation. Klasskonflikten försvann från demokratiteorin. Föreställningen om ett klasslöst konsensusamhälle åtföljdes av ökande tecken på social marginalisering och samhällslig desintegration. Dani Rodrik (2000) talar om globaliseringens trilemma där nationalstaten, demokratin och den gränslösa marknaden bildar en triangel men där bara två av dem kan samexistera. Rodrik beskriver teoretiska sammanhang snarare än empiriska: Demokrati och nationalstat kan inte fungera med en gränslös marknad. Demokrati och en gränslös marknad kan inte fungera med nationalstater som lokus för demokratin. Nationalstater kan inte vara demokratiska om marknaden är gränslös.

Den autokratiska paternalismen

Den nyliberala kollapsen i en amerikansk spekulationsbubbla 2008, uppblåst av världens gränslösa och naiva tro på dollarn, resulterade i chock följd av massiva finanspaket från regeringarna för att rädda de spekulerande bankerna, *too big to fail*. Politiken var fortsatt alternativlös i den thatcherska meningen att den dikterades av marknaden. Opinioner bildades som riktade fokus på globaliseringens förlorare. Hegemonin hade handlat om vinnarna som vägen för allas framgång. Den grekiske ekonomen Yanis Varoufakis (2011: 135), för en tid också finansminister, har formulerat skillnaden mellan vinnarna och förlorarna: "The rich... had discovered an ingenious way of getting richer – by trading on paper assets packaging the dreams, aspiration and eventual desperation of the poorest in society." Förlorarna artikulerade folklig vrede och politikerförakt mot de etablerade partierna och deras företrädare. När politiska entreprenörer framgångsrikt började kanalisera missnöjet fokuserade de på nationen som globaliseringens förlorare som måste återskapas. En populistisk

nationalistisk protest uppstod riktad mot det politiska etablissemangen som förvaltat globaliseringen, "kosmopoliterna," "globalisterna." Med begrepp som illiberal demokrati tog ledare med auktoritära ideal upp kampen mot den nyliberala demokratin. Paternalismen bredde ut sig som regeringsstil som Hanson & Kopstein (2024) och andra i en rik forskningslitteratur har noterat (se t.ex. Levitsky & Ziblatt 2018 och Lewis 2018). I spåren följde mer radikala argument om en djup stat där experter förkvävde initiativ och andra konspirationsteorier som Hansson & Kopstein (2024) dokumenterar i ett kapitel med rubriken *The Deep State Bogeyman*. Det är denna utveckling som bildar bakgrunden till Trumps USA som den beskrevs i första delen av "En världsordning i upplösning. Vad nu?" (*Statsvetenskaplig tidskrift*, årg. 127, nr 2).

Reaktionerna på den finansiella kollapsen och den massiva räddningsinsatsen med skattepengar drog politiken åt höger i form av populism och auktoritär paternalism som utmanade den parlamentariska administrationen av en politik som sas vara utan alternativ. Alla hade sedan 1990 samlats kring den principen på ett tänkt mittfält som definierades av marknaden och vad som sas vara dess krav. Fram till den alternativlösa politikens triumf gick den parlamentariska konfliktlinjen mellan höger och vänster, vilka båda var ideologiskt och intressebaserat definierade. Konflikten och kompromissen mellan dem höll samman mittfältet. Poängen är att kompromisserna utgick från ideologiska och intressedefinierade brytningar, som förstärkte mittfältet men nu förkvävdes av vad som sas vara en alternativlös marknad. Förhandlingsutrymmet som förstärkte demokratin försvann. Efter 2008 uppstod konfliktlinjen igen men nu inte i mitten utan till höger om mittfältet, en linje som länge kom att handla om huruvida den skulle vara en gräns, en brandmur eller en förhandlingslinje. Förskjutningen sker mot förhandlingslinjen. Det är kring den linjen som Marie Le Pen och Emanuel Macron leker katt och råtta om vem som är mitten och vem som är höger och delar nationen. Bådas försök att ena den, gör den högst polariserad. I den röstmaximeringsprincip som gäller övertar den självproklamerade mitten högerretoriken verbalt och förskjuter den politiska substansen mot höger men hävdar att den är bättre därför att den kommer från mitten eller från vänster. Sammantaget sker en förskjutning av normer och språk liksom politisk substans högerut. Invandringsfrågan är katalysatorn.

Frankrike är bara ett av flera exempel. Man ser mönstret i EU där ledaren för de konservativa partierna i Europaparlamentet, EPP, Manfred Weber söker en mittenposition mellan högerpopulisterna och vänstern dit också de tidigare mittenpartierna trängs undan av Webers höger som säger sig vara mitten. När den moderata, liberalkonservativa högern försöker definiera sig som mitten följer automatiskt också en förhandlingslinje högerut till ytterhögern. I det perspektivet får Italiens högerpopulistiska regeringschef Georgia Meloni en nyckelroll inte bara i Italien utan också i EU. Hon omhuldas även av Trumpregeringen

som inte vill något hellre än att göra en konfrotativ högerpopulism i Europa till mainstream.²

Demokratins erosion efter 2008 från dess lågintensiva status i riktning mot illiberala, auktoritära och paternalistiska regimer beskrevs länge som en smygande död, ännu under Trump 1 (Levitsky & Ziblatt 2018). Efter ett halvår av Trump 2 måste man i USA tala om en nedgång som liknar ett jordskred. Ingen talar längre om en smygande död. Det är den situationen som Europa äntligen – självkritiskt men med självförtroende – måste förhålla sig till utan att mumla i skägget. Och fråga sig hur nära en amerikansk utveckling man är.

Det nihilistiska problemet: det gränslösa, det måttlösa, det sanslösa, det värdelösa

Efter avskedet från den fordiska produktionsregimen, som byggde på industriell tillverkning med tidsstudier, ackordsarbete och löpande band som metod och investeringar i fasta anläggningar (*bricks and mortar*) som varade över årtionden och med olja som drivmedel växte ett monetärt tänkande fram. Framtidens lönande värdeskapande låg inte i industriell varuproduktion utan i handel med finansiella tjänster. Mervärdet låg i pengarna själva som var den nya såväl insatsen som färdigprodukten. Med den synen växte motståndet mot de nationella regeringarnas kontroll av handel med valutor och andra finansiella tjänster. Kraven på frihandel över nationella gränser för finansiella tjänster växte. Under 1990-talet släpptes de finansiella marknaderna loss från sina nationella bindningar men frigörelsen började redan under 1980-talet.

Monetiseringen av ekonomin växte exponentiellt när den ekonomiska tillväxtmotorn försköts från fasta tillgångar till penningportföljer. Profiten låg i att investera i pengar och handla med pengar. Måttstocken som stod för prissättningen i varuhandeln, pengarna, blev själv föremål för prissättning och fick därvid ett flyktigt värde. Den nyliberala erans monetisering förvandlade allt mer värden till priser som gjorde dem relativa, förhandlingsbara och till föremål för spekulation. Grundbulten i den gamla ordningen, guldpriset, försvann i ett hav av flytande värden. På den gränslösa marknaden blev även de värden som bar upp demokratin förhandlingsbara. Inte bara materiella värden

2 Möjligen företräder Meloni en ny politikstil i gapet mellan moderat liberalkonservativ och högerpopulism. Trots ursprunget i den nyfascistiska rörelsen följer hon inte riktigt det högerpopulistiska auktoritär-paternalistiska mönstret även om tecken i den riktningen finns, som t ex omstöpningsen av RAI, den offentligrättsliga radio- och TV-sändaren. Hion bildar inte en gemensam front med Lega-ledaren Matteo Salvini, vars högerpopulistiska parti ingår i regeringsunderlaget, vilket uttryckts i att hon uppträder mer moderat i invandrarfrågan än Salvini och distanserar sig från den Putinvänlige Lega-ledaren genom sitt stöd för Ukraina. Hon håller Salvini på distans. Frågan är om hon egentligen inte söker fylla ett tomrum som uppstod när Italiens kristdemokratiska parti kollapsade under 1990-talet, det tomrum som Berlusconi också sökte fylla utan att riktigt lyckas. På motsvarande sätt balanserar Meloni också i Europa mellan moderat- och ytterhöger. Exemplet visar hur komplex politiken till höger är. Att tyngdpunkten i politiken förskjutits högerut är klart, men innebörden är inte lika klar.

utan också immateriella värden och etiska principer dras in i den nihilistiska trenden där allt får ett pris som kan förhandlas. Absoluta, ovärderliga värden blir värderliga och förhandlingsbara. Mänskliga rättigheter var inte så absoluta som de sas vara. Det gällde inte bara USA. Europeiska regeringar och EU betalar pizzi till skrupellösa auktoritära härskare söder om Medelhavet för att de ställföreträdande ska stå för nihileringen av Europas värdekanon. Asylrätten får ett pris och är inte längre absolut. Värdena blir gränslösa, måttlösa, sanslösa och – värdelösa (Stråth & Trüper 2025).

Donald Trump är den perfekta synbara illustrationen av denna utveckling och techoligarkernas man för nytt värdeskapande. Inget representerar detta värdeskapande kring det gränslösa, det måttlösa och det sanslösa som slutar i det värdelösa bättre än Trumps AI-bild på sig själv som påve. I sin svåröverträffade narcissism tror han möjligen på bilden som en möjlig realitet liksom han tror på sig själv som Nobels fredspristagare, vilket i sig är en nihilism där man tror att allt kan köpas. Digitaliseringen av handeln med värden har accelererat utvecklingen. Sociala medier utvecklar en ömsesidigt förstärkande dynamik mellan ständigt nytt värdeskapande och konsumtion av värden (Stråth & Trüper 2025).

En viktig aspekt av nihilismen är att regler och kulturella koder för det offentliga rummet och representation av politisk makt löses upp. Det offentliga blir privat och det privata blir offentligt. Historikern Christopher Clark redogör i en artikel för en TV-sänd presskonferens i Vita huset i februari 2025, där First Buddy Elon Musk skulle redogöra för det nyinrättade DOGE, Department of Government Efficiency. Clark kände fasa när han såg och hörde hur Musk pratade osammanhängande och utan belägg om hur han och hans team hade upptäckt storskaliga bedrägerier och bottenlös korruption. President Trump satt vid sitt skrivbord i Oval Office i mörk kostym. Musk stod i jeans och överrock med MAGA-keps på huvudet, som han bara tog av sig för att torka svett ur pannan. Hans rörelser var klumpiga och han talade utan att söka ögonkontakt med journalisterna som hukade framför honom. Möjligen var han påverkad av ketamin. Han hade med sig sin fyraårige son som heter X Æ A –Xii. När fadern talade petade sonen snor ur näsan som han till presidentens synbara förfäran kletade fast i ett hörn av det ärevördiga Resolute Desk (Clark 2025). Ingen av aktörerna tycktes i stånd att förstå den offentliga karaktären av presskonferensen. Den var så offentlig en sådan tillställning kan vara i det rum som för de flesta amerikaner mer än något annat representerar presidentämbetets auktoritet. Den radikala informaliteten som de båda *dudes* och barnet utstrålade, som om de träffades privat hemma hos sig, var obscen, skriver Clark.

Exemplet må vara extremt, men det representerar en trend: offentlighetens regelupplösning. Ett annat exempel är Natomötet i Haag i juni 2025, där hovbugningarna och -nigningarna för Daddy Donald, som generalsekreteraren kallade honom, var ett uttryck för vad man måste beskriva som en historisk

meningskris. I en krigisk tid med existentiella frågor att diskutera samlades 32 stats- och regeringschefer för ett möte vars huvudsakliga mål var att hålla Trump på gott humör. Med det syftet måste det hållas kort, bara ett par timmar, för att inte Trumps uppmärksamhetskurva skulle falla samman. Alla gratulerade sig när målet nåtts tack vare avsaknad av substans att diskutera. Allt var en hovceremoni av krypande underdånighet med 31 världsledare i dans kring guldkalven, ledare nummer 1. Generalsekreteraren var synbart förtjust i rollen som överste hovnarr. Enda sakfrågan på bordet var fem procent av nationalprodukterna till försvaret, men det var ingen diskussionsfråga utan ett diktat, en bisarr talmystik gripen ur luften av Trump man fogat sig i före mötet utan sakdiskussion. Är det så Europas ledare vill säkra Europas säkerhet? Om inte, varför gör de så? Ett möte där den ombytliga Trump förhållit sig lugn förkunnas vara en bekräftelse på allvaret i USA:s Nato-engagemang. Verkligen? Varför fanns det ingen vuxen i rummet? Ryggrad? Självförtroende och självaktning? Ledaregenskaper? Tillställningen var en såpopera, där offentligheten inte handlade om ventilerings av allvarliga sakfrågor utan om hovceremoniella koder och teckentydningar, där sociala medier efteråt lidelsefullt diskuterade saker som om ett leende egentligen inte var ett hånleende.

Den tro på den gränslösa marknadens möjligheter som förstärktes under 1990-talets bonanzaår kopplades till en lika stark tro på nuets möjligheter när i samband med finansmarknadernas liberalisering kontrollen över kreditgivningen privatiserades till utställare av kreditkort och andra finanskällor som tillhandahöll krediter för omedelbar konsumtion. De långa framtidshorisonterna från plantänkandets tid – när återuppbyggnaden efter andra världskriget tog fart och välfärdsstaterna expanderade – försvann i ett avlägset soldis och blicken drogs in i ett hektiskt nu där det gällde att konsumera så länge festen varade. Den tänktes vara länge, men nuet var ändå hektiskt till följd av yran. Det modernas tidsregim kring distinktionen mellan det förflutna, nuet och framtiden, som höll samman värdeordningen, löstes upp och övergick i en gränslös presentism (Hartog 2003; Stråth 2023).

Den nyliberala tolkningsmakten och monetiseringen, finansmarknadernas frigörelse, i förening med den digitala makten i sociala medier drev på utvecklingen mot det gränslösa, det måttlösa, det sanslösa och slutade med det värdelösa i ett nu som blivit ständigt. Ett tidstypiskt uttryck för det måttlösa och det sanslösa var när den tyske finansmannen Josef Ackermann hävdade att 25 procent årlig rendit var en framtida standard för kapitalinvesteringar och handel med pengar. Han bar sitt mål som en monstrans framför sig outtröttligt förkunnande att det var realistiskt. Målet var en trossats. Kunskapen i internet var gränslös. Algoritmerna i finansoperatörernas händer skapade värden av dittills oanade proportioner och drev spelet till avgrunden där allt förstördes i kollapsen 2008. Demokrati och nihilism går inte bra ihop. Demokrati bygger på värden.

Algoritmernas makt

De sociala medierna blev en utmärkt förstärkare av denna måttlöshetens pre-sentism, där kommunikationerna blev kortare, snabbare och enkelspårigare. Följden blev med algoritmernas hjälp ett förrått språk, där hätskheten och emotionerna förändrade den offentliga debatten och det politiska samtalet på ett förödande sätt med förenklingar och förkortningar av komplexa saker. Hätskhet och emotioner var säkert i sig inga nyheter i den offentliga debatten, men tempot och spridningen var nytt och gjorde allting mer komprimerat. I de sociala medierna finns rötterna till politikens infantilisering och banalisering när varje politiker och andra offentliga personer med självaktning känner sig utvald att uttrycka en mening om stort som smått för att visa att man är present. Språket utarmas när känslor och intellektuella tankar uttrycks med emoji.

Giuliano da Empoli har i en liten skrift med en historisk liknelse förklarat inte bara vad som står på spel utan också aningslösheten inför techoligarker-nas offensiv. Under de senaste tre decennier har de politiska ledarna i de västerländska demokratierna betett sig som aztekerna när de ställdes inför conquiastadorernas vapentekniska uppfinningar, skriver da Empoli. Ställda inför åskan och blixten från internet, sociala nätverk och AI har de underkastat sig i hopp om att lite älvstoft ska falla över dem. Deras foglighet är ingen lösning för att säkra demokratins överlevnad. Efter att ha låtsats respektera demokratins spelregler så länge de befann sig i en underlägsen position, tvingade de techoligarkiska conquistadorerna gradvis på de aningslösa aztekerna i modern form sitt imperium (da Empoli 2025: 12–13). I Europa finns fortfarande regeringarna som en tänkt motkraft till techplattformarnas makt men med vaga ambitioner att reglera den. I USA tycks situationen handla om en fusion med regerings-makten. Europas demokrati är deras nästa mål.

I sin aforistiska stil berättar da Empoli om intryck från möten runt om i världen som rådgivare åt ledande italienska politiker och redogör för hur svårt politikerna hade att förstå och ta till sig vad den digitala revolutionen innebär.

Men det fanns undantag. Da Empoli berättar bl.a. om Henry Kissinger på en konferens 2015 där Kissinger hade tänkt att hoppa över sessionen om artificiell intelligens, som han inte visste något om. Men av tysk noggrannhet dök han ändå upp. Och där blev han som träffad av blixten: grundaren av DeepMind höll på att presentera en programvara som skulle slå världsmästaren i go. Kissinger förstod genast att det stod mycket mer på spel än digitaliseringen av ett brädspel. Och tvärtemot vad han trott berörde det honom direkt, i egenskap av "historiker och statsman på deltid." För första gången, konstaterade Kissinger, förlorar mänsklig kunskap sin personliga karaktär, individer förvandlas till data och data blir dominerande. AI är inte bara en enkel maktaccelerator som politiken, utan en ny form av makt som skiljer sig från alla maskiner som människan hittills har uppfunnit. Om automatiseringen handlade om medlen, handlar AI om målen. Den sätter upp sina egna

mål och utvecklar en förmåga som man trodde var förbehållen människor. Den fattar strategiska beslut om framtiden.

Där hans yngre kollegor och demokrati-advokater eller företagsoptimister från Davos, den välvillige *Davos man*, ännu bara såg en teknisk utmaning, förstod Kissinger att AI är en politisk utmaning. Av statsmännen i Kissingers generation som upplevt krig i sin ungdom gick ingen i fällan att se makt som en tävling mellan teknokrater beväpnade med PowerPoint-presentationer, sammanfattar da Empoli sina intryck från mötena (2025: 126–127).

Dilemmat som har präglat politiken under 1900-talet var förhållandet mellan staten och marknaden: hur stor del av våra liv och av samhällets funktioner ska kontrolleras av staten och hur stor del ska överlåtas åt marknaden och civilsamhället? Från den utgångspunkten argumenterar da Empoli, att den avgörande skiljelinjen under 2000-talet blir den mellan människan och maskinen. I vilken utsträckning ska våra liv underkastas mäktiga digitala system, och på vilka villkor? I slutändan måste individer och samhällen bestämma vilka aspekter av livet som ska förbehållas mänsklig intelligens och vilka aspekter som ska anförtröas AI eller samarbete mellan människa och AI. Och varje gång de väljer att prioritera människan, där AI skulle ha kunnat garantera effektivare resultat, kommer det att finnas ett pris att betala (da Empoli 2025: 131). Och vice versa skulle man kunna tillägga.

Vilka individer är det då som ska avgöra relationerna mellan AI och mänsklig intelligens? För närvarande råder ingen tvekan om att det är techoligarkerna som ser valet som deras uppgift. Ser man vicepresidenten Vance som representant för politiken och tänker på hans yttrande vid säkerhetskonferensen i München i februari 2025 (Stråth 2025) råder ingen tvekan om att i vart fall ledande företrädare för amerikansk politik instämmer. Da Empoli kontrasterar Kissingers syn på AI grundad i en djup historisk bildning med Mark Zuckers ignorans. "Det är fantastiskt att vara tillbaka i Peking" skriver Facebookchefen till ett foto på sig själv i joggingsshorts på Tiananmentorget där tusentals studenter massakrerades av militären i juni 1989 (da Empoli 2025: 126).

Slutsatsen är given. Det är fundamentalt viktigt att parlamenten och regeringarna tar över kontrollen och regleringen av AI och gör det med besked och stor klarhet. Europas ledare måste därvid profilera sig mot den politik i USA som vicepresidenten företräder. Det handlar inte bara om regler vad gäller AI utan också för umgänget i internet och dessutom om att skapa europeiska plattformar, moln för lagring av data, navigationssystem (basen finns med Galileo) m.m. Det handlar vidare om insikten att det är bråttom. Det handlar slutligen om ståndaktigheten att inte köpa sig fri från amerikanska tullar i varuhandeln genom att avsäga sig regleringen av algoritmerna i tjänstehandeln.

Vad nu Europa?

I det läge som här beskrivits är det dags att knyta an till Etienne Balibars argument för ett socialt Europa som svar på situationen (Stråth 2025). Uppgiften handlar om att leta efter de historiska förutsättningarna för Balibars förslag.

Under 1970-talet var det europeiska integrationsprojektet svårt anslaget. Jordbrukspolitiken var felinriktad och tullunionen var inte tillräcklig i letandet efter Europas plats i världsordningen. Krisen i dollarkollapsens spår kastade sin skugga över projektet. Frankrikes president Valéry Giscard d'Estaing och Västtysklands förbundskansler Helmut Schmidt arbetade på en europeisk valuta som ersättning för dollarn. Dessförinnan hade Edward Heath, premiärministern i Storbritannien, EEC-medlem sedan 1973, och den västtyske kanslern Willy Brandt skisserat en valutaunion mellan en EEC-valuta och pundet, en mer avancerad plan än Giscard d'Estaings och Schmidts. 1974 tvingades Heath bort från ledarskapet av Margaret Thatcher, som tänkte i helt andra banor, och Willy Brandt avgick efter det att en östtysk spion upptäcks i hans omgivning (Stråth 2023: 179–180). Det europeiska kairosmomentet som svar på dollarns fall gick förbi, men efterträdarna d'Estaing och Schmidt knegade vidare i mer teknokratisk riktning. De kallade ledarna för USA, Storbritannien, Japan och Italien till ett möte i Rambouillet utanför Paris i november 1975. Det var grunden till vad som året därpå blev G 7 när Kanada tillkom. Giscard d'Estaing och Schmidt ville framför allt ha USA:s välsignelse för ett mer självständigt europeiskt valutasamarbete som ersättning för dollarn som fallerat. Kissinger var bestämt emot sådana planer, men mötet hittade lösningen på det hotande sammanbrottet. Man la valutafrågan åt sidan och enade sig om en industri-ländernas front mot Tredje världens NIEO-krav, G 7 mot G 77 (Stråth 2023: 109–115).

Det europeiska valutasamarbetet kom att handla om ecu och valutaorm i skuggan av en dollar som återhämtade sig utan guldbindning. Men under 1970-talets europeiska dysterhet fanns hela tiden en strömning med krav på ett tätare Europa. Den strömningen flyttade från valutorna till representationen. 1979 valde folken i de nio medlemsländerna för första gången direkt sina representanter till Europaparlamentet som dessförinnan varit en församling av delegater som utsetts av regeringarna.

Dollarna är vår valuta men nu är den ert problem, hade den amerikanske finansministern sagt till européerna när USA gav upp bindningen till guld. Dollarn svävade fritt i förhållande till andra valutor men förblev i brist på annat värdemätaren även utan guldtäckning. Alla andra valutor hade att anpassa sig. Problemet var att ju svagare dollarn blev ju mer ökade inflationen. 1979 drog Federal Reserve i nödbromsen med en osedvanlig åtstramningskur som skickade räntorna i höjden, sänkte reallönerna och ökade arbetslösheten. Det var Carter-administrationens avsked från keynesianska tankar. För att undvika kapitalflykt över Atlanten gav sig Västeuropa in i ett räntekrig med USA, som de

till slut fick ge upp. President Reagan fortsatte på den inslagna vägen med en starkare dollar lösgjord från bindningar och en snabb nedmontering av Bretton Woods-ordningen som i Europa hade bildat ramen för de keynesianska blandekonomierna. I den nya ordningen fortsatte dollarn att vara kung utan annan garanti än tron på den i brist på annat och européerna anpassade sig. Nedmonteringen av Bretton Woods ackompanjerades av en apologetisk hyllning av ekonomisk frihandelsteori vad gällde varor, kapital och tjänster. Avreglering, fria kapitalrörelser, privatisering, skattesänkningar för företag, nedskärning av statsapparaten ("big government") och välfärdsstaten (som i USA aldrig hade en dimension som i Europa trots Lyndon Johnsons great society-program) blev Reaganerans ekonomiska instrument (Wilenz 2008; Arrighi 2010). Europa följde efter. Frankrikes president François Mitterrand och finansminister Jacques Delors gjorde ett sista keynesianskt efterfrågestimulerande försök 1981 men de attacker mot francen med valutaflykt som följde tvingade dem att kasta in handduken två år senare.

Delors var som finansminister den som tvingades verkställa den finanspolitiska åtstramningen, vilket han gjorde så konsekvent att både Storbritanniens premiärminister Margaret Thatcher och Västtysklands kansler Helmut Kohl, som båda helt följde Reagan, såg honom som nyfrälst för nyliberal teori. När Mitterrand av mer personliga skäl inte ville lansera Delors som kommissionspresident från 1985 grep de in och övertalade Mitterrand. Delors var deras garanti för ett nyliberalt marknadseuropa.

De misstog sig grundligt. Det skulle snart visa sig att den franska åtstramningspolitiken inte handlade om övertygelse utan om insikten att den keynesianska blandekonomin inte fungerade i ett land. Men kanske i ett europeiskt arrangemang, tänkte Delors. Hans plan blev att utveckla ett alternativ till det USA som ensidigt sagt upp Bretton Woods och med en flytande dollar navigerande fritt, växlande mellan ett produktionsimperium och ett konsumtionsimperium. Delors noterade att USA behöll sina *privilegier* kring dollarn men hade givit upp sitt transatlantiska ansvar som följde med dollarns prioriterade och privilegierade ställning. Redan som finansminister hade han kritiserat situationen: "Imaginez que la France puisse financer son déficit commercial en créant des francs acceptés par tous", tänk er att Frankrike skulle finansiera sitt handelsunderskott genom att skapa en franc som godtogs av alla (Bitumi 2017: 7). Han hade brutalt kommit till insikten att det inte gick. Men kanske med Europa?

Alessandra Bitumi (2017) har i en väldokumenterad artikel undersökt hur Jacques Delors, som fått sin politiska skolning inom den katolska arbetarrörelsen, mot den här bakgrunden började arbeta på en berättelse om och en politik för ett socialt Europa som en kontrast till dollarns nyliberala USA.

Vid sin sida som vicepresident i den nya kommissionen 1985 fick Delors Lord Cockfield som varit finans- och handelsminister i Margaret Thatchers regering, från 1983 friställd från departementsansvar för att som enmans

think-tankminister hjälpa Thatcher att föra in de nyliberala vindarna från Reagans USA i den nystart av det europeiska integrationsprojektet det rådde principiell enighet om. När Thatcher gjorde Lord Cockfield till kommissionär och vicepresident 1985 var det som förstärkning till vad hon trodde vara den nyliberala Delors. Thatcher skulle missta sig också vad gäller Lord Cockfield som blev arkitekten av den inre marknaden med dess fyra friheter för varor, kapital, tjänster och personer, kärnelementet av Single European Act som EC antog i februari 1986 och som planenligt kom att mynna ut i Maastrichtfördraget 1992. 1985 hade Lord Cockfield i en rapport listat 300 åtgärder som krävdes för att genomföra den inre marknaden. Den inre marknaden hade en social dimension, ett socialt marknadseuropa med idéer från katolsk socialdoktrin och den västtyska sociala marknadsteorin.

Den givna bakgrunden var den nyliberala berättelsen som fortfarande hade Friedrich Hayek som en ledande referenspunkt. Hayeks nyliberala definition av (marknads)frihet hade inte mycket med *laissez-faire* att göra. Hayek var Thatchers husfilosof, men det var mer hans politiska tankar kring frihetsbegreppet som tilltalade henne än hans ekonomiska som hon förstod mindre av. Marknadens friheter var i Hayeks syn regelbaserade och på den punkten kunde Delors och Lord Cockfield knyta an och undvika att bli uppfattade som arkitekter av ett motprojekt. Den sociala dimensionen skulle komma till uttryck i reglernas utformning. Samtidigt började i USA *the Age of Reagan* med en utveckling i riktning mot *laissez faire* med avreglering, övergång till finanskapitalism med borttagande av regleringar av kapitalrörelserna, privatisering av offentliga verksamheter, skattesänkningar för företagen och nedskärning av välfärdspolitiken. Löftena om budgetdisciplin gick hand i hand med snabbt växande budgetunderskott och statsskulder. Motsägelserna mellan praktik och retorik i vad som kallades Reaganomics var uppenbara för den som ville se och skapade en kontrast till det Europa som Delors ville bygga. Det är inte mycket som tyder på att Thatcher såg kontrasten. I motsats till hennes förväntningar skulle inte Delors, assisterad av Cockfield, bli mannen som förvandlade *Europeanism* till *Thatcherism*. När hennes missbedömning blev klar för Thatcher är oklart men Delors gjorde egentligen inget för att dölja sin plan. I sina tal och skrifter förmedlade Delors sin politiska och ekonomiska vision av Europa i kontrast till en angloamerikansk modell kring ett atomiserat och privatiserat samhälle, styrt av kravet på åtskillnad mellan stat och marknad under marknadens överhöghet, individcentrerat och besatt av självreferens. Den skillnad Delors såg mellan Europa och USA handlade om olika konceptualiseringar av banden mellan individer i en värde- och normgemenskap (Bitumi 2017:10). Skillnaderna ledde till olika tolkningar av frihetsbegreppet, statens roll och marknadens betydelse. Det normativa ideal som föresvävade Delors var att göra ekonomisk dynamik kompatibel med social rättvisa. En sådan ordning skulle konsolideras i Europa för att spridas i världen i motsats

till en amerikansk världsordning som liknade räven i hönshuset. Med dessa planer såg sig Delors som en socialingenjör (Bitumi 2017: 11). Ett mer integrerat Europa skulle hinna ikapp USA vad gäller teknologisk innovation och därmed svara på vad Servan-Schreiber tjugo år tidigare hade kallat den amerikanska utmaningen (Servan-Schreiber 1967). Delors sociala Europa grundade sig på etiska principer som motiverade finansiella stödsatser för att sluta gapet mellan Europas rika kärna och dess fattigare periferi och lösa problemet med långtidsarbetslöshet.

Delors ville ha sociala rättigheter och arbetsmarknadsstandards som en del av reglerna för den inre marknaden, en europeisering av reglerna genom harmonisering. På den punkten skar det sig definitivt med Thatcher som motsatte sig varje uppgivande av nationell suveränitet på det sociala området. 1988–1989 nådde konflikten sin höjdpunkt mellan de nyliberala och sociala visionerna av ett anglosachsiskt respektive ”karolingiskt” Europa. När det var klart att Thatcher inte skulle ge Lord Cockfield förnyat förtroende som kommissionär, höll Delors ett tal i september 1988 i Brighton på inbjudan av de brittiska fackföreningarna där han satte den sociala dimensionen i centrum av det nya Europa. Delors utmanade Thatcher i hennes eget land och avfärdade hennes farhågor för socialismen genom bakhjulet. Thatcher svarade två veckor senare från talarstolen på Collège d’Europe i Brygge, som snarast var Delors hemmaplan. Hon sköt in sig på planerna på en övernationell europeisk superstat, vilket var en träff över målet, eftersom ingen hade pläderat för något sådant. Hon tog avstånd från ett socialistiskt och korporativistiskt Europa, vilket heller inte stod på dagordningen. Wall Street Journal kommenterade: ”America needs to understand this debate. A defeat for Mrs. Thatcher’s vision would prove costly for the U.S. There are, after all, some Americans buried besides Tommies throughout Europe” (Bitumi 2017:14).

Maastrichtavtalet 1992 om en europeisk union, som Delors ansträngningar mynnade i, var en betydande prestation som fördjupade den europeiska integrationen. Men Delors var inte odelat nöjd. Den sociala dimensionen av hans Europa förvandlades i Maastricht genom Thatchers motstånd till ett protokoll till avtalet, men inte ens det kunde de elva och Storbritannien enas om utan Storbritannien hade en särskild skrivning. Fortfarande svävade idén om harmonisering av sociala standards över debatten om hur unionen skulle gestaltas i praktisk handling. Men när Delors hade lämnat kommissionen 1996 enade sig alla tolv medlemsregeringarna om en gemensam skrivning som bekräftade urvattningen av den sociala dimensionen. Under anknytning till den nyliberala tidsandan skrevs överenskommelsen in i Amsterdamavtalet 1997 som avfärdade harmoniseringstanken genom ett nytt språk kring begrepp som öppen koordineringsmetod, *bench-marking* och *best practices* som öppnade vägen mot inbördes konkurrens mellan medlemsländerna och tryck nedåt på sociala standards. Det var den utvecklingen som Mario Draghi kritiserade i sin rapport

om EU:s konkurrenskraft 2024 (EU 2024). Han analyserar hur EU kan genomgå en strukturomvandling från inre konkurrens på den inre marknaden till en inre samling kring begrepp som strategisk autonomi, uthållig konkurrenskraft och uthålligt välstånd för stärkt konkurrenskraft utåt. Med en explicit betoning av den sociala dimensionen hittar man lätt en koppling till Delors insatser för ett socialt Europa. Axeln Delors-Draghi vore en utmärkt utgångspunkt för ett europeiskt svar på *le défi américain* 2.0 i Trumps gestalt.

Till frågan om alternativlöshet, mod och visionen av ett demokratiskt Europa

Politiken var under marknadens diktat alternativlös hette det i en nyliberal besvärjelse från Thatcher till Merkel. Alternativlösheten är kärnan i den lågintensiva demokratin som lett till en kris för den liberala demokratin som sådan, som vi känner den från välfärdsstaternas keynesianska blandekonomier i Västeuropa under ett par årtionden från 1950-talet. Således i en begränsad del av världen. Nedgången har motsvarats av ett uppsving för illiberala autokratiska och paternalistiska styrelseformer buren av högerpopulism. Mycket är oklart om hur mer precist nedgången har skett och om hur den ska förklaras men några samverkande ingredienser synes klara. En huvudorsak är tron, ty en tro var/är det, på att politiken är underkastad marknaden. Tron, ideologin är en underkastelse som omöjliggör demokratisk kamp om alternativ och val i gestaltningen av framtiden. Lågintensiteten och skiftet från intresse- och ideologidrivna politik till teknokratiskt letande efter röstmaximering möjliggjorde tron på demokratisk politik utan alternativ.

Demokrati fordrar inte bara ideologi- och intressedrivna alternativ utan också ledning. Det räcker inte med att säga att demokrati är folkmakt innebärande att folket bestämmer. Demokrati är helt säkert att lyssna på folket men lika mycket handlar den om att leda mot mål genom visioner och planer för att genomföra visionerna. Ledningen handlar också om att hitta kompromisser mellan olika mål, ty folket är inte ett utan många med olika mål. Lyssna, leda, kompromissa och styra är ingredienserna för en levande demokrati. Också de populistiska ledarna lyssnar men för att fånga röster för mål som de själva definierar. De röstmaximerande partikartellerna lyssnar men saknar klara mål. De styrs av vad de hör snarare än styr. Medvetenheten om dessa distinktioner har i viktiga avseenden gått förlorad. Det är viktigt att återskapa den.

Det ropas allt mer på mod i politiken. Det har framförts att vi lever i en postheroisk tid (Münkler 2007). Naturligtvis handlar det här inte om militärt mod på slagfältet i en krigisk tid utan om intellektuellt mod att ta ansvar för stora och svåra beslut, stå för dem och göra allt för att genomföra dem. Demokratin fordrar ledare med intellektuell auktoritet, fantasi och karisma. Och förmåga att ta ansvar för nederlag och lära av dem.

Det är ett argument som fordrar mer undersökning, men som det är svårt att befria sig från: Med alternativlösheten som trosbekännelse har en hel generation av politiker förlorat de credo, ethos och habitus som kännetecknade demokratisk politik fram till 1980-talet. Där tycks finnas ett samband med sammanbrottet av det kalla krigets världsordning och den eufori som utlöstes med lättsinniga tankar på en problemlös framtid. Vid denna tid bröt också den nyliberala berättelsen om alternativlösheten under marknadens diktat igenom. När den kollapsade i spekulationsbubblan 2008 och mottot för den alternativlösa politiken under marknaden blev *too big to fail* med gigantiska statsingripanden kände sig många lurade. Det är efter 2008 som högerpopulismen och den illiberala autokratiska paternalismen får sitt genombrott med de nyliberala "kosmopoliterna" och "globalisterna" som måltavla, men kritiken av det nyliberala projektet hade påbörjats i USA redan kring 2000 som vi såg (Stråth 2025). Tron på alternativlösheten har ackompanjerat denna utveckling och gjort det möjligt för driftiga politiska entreprenörer att ge alternativlösheten en auktoritär och nationalistisk form.

Denna utveckling som nu verkar allt klarare framstod som mycket vagare tills helt nyligen. Man talade i USA om demokratins smygande död (Levitsky & Ziblatt 2018). Där finns ingen tydlig punkt där man sätter sig till motvärn. Man följer med, med obehagliga känslor i ett skymningslandskap, utan att veta vad man måste göra förrän allt tippas över och det är för sent, när det sluttande planet utlöser jordskredet. Där befann sig USA i januari 2025. Det är för den utvecklingen Habermas varnar (Habermas 2025; cf Stråth 2025) och manar Europas ledare att stå upp för att stoppa den innan den gått för långt. Trump känner inga välgörenhetsmotiv, bara sina egna intressen som han definierar än cyniskt än gåtfullt. Där finns ett gap mellan vad han säger och vad han gör. Men det vore ett gravt fel att se Trump som något speciellt amerikanskt som inte kan inträffa i Europa. Trump-administrationen och techoligarkerna håller på med något mycket stort, en ombyggnad av världsordningen genom en planmässig och medveten expansion av den exekutiva makten på bekostnad av den parlamentariska. Vare sig ombyggnadsplanerna, som inte nödvändigtvis är särskilt konkreta eller unisont omfattade i ledningsskiktet, lyckas eller slutar i världsanarki kommer Europa och förutsättningarna för demokrati i Europa att påverkas starkt.

I brist på systematiska undersökningar är det en hypotes snarare än ett argument: Alternativlöshetens politiker har blivit hjälplöshetens apostlar. Alternativlöshetens politiska mittfält har blivit hjälplöshetens mittfält, där alla trängs, men inte vill märka att de dras till höger, där den skapande politiken sker. De märker inte eller vill inte märka att skapandet går åt fel håll. Det behövs ett nytt mittfält med idé- och intressekonflikter och -kompromisser mellan socialdemokratiska, socialliberala och socialkonservativa alternativ. Fördelningsfrågan måste tematiseras igen som den konflikt den utgör med målet att hitta kompromisser. Myten att marknaden löser konflikten automatiskt och

harmoniskt för alla måste avvisas. Fördelningskonflikten måste åter tillåtas komma till intryck, inte bara nationalstatligt utan också globalt. Det går inte längre att låtsas som om den inte finns. Ett nytt mittfält måste skapas med avgränsning till den nyliberalism som kollapsat och inte har mer än disruption på programmet utan tankar på vad som ska ske efter förstörelsen eller vad som mer precis ska förstöras och varför. Ett nytt mittfält med avgränsning också till arbetet på en social nationalism med historien som framtid, där byggarna till höger blundar för hur lätt social nationalism muterar till nationalsocialism, blundar för eller önskar det.

Distinktionen mellan konsumtion och investeringar har gått förlorad i den budgetdoktrin som lever kvar från Reaganeran. Skattesänkningar för de övre inkomstskikten stimulerar enligt den ideologin ekonomin och drar igång hjulen när de hotar att stanna. Doktrinen var utbudsekonomernas svar på den keynesianska efterfrågestimuleringen, som hade en fördelningspolitisk ambition. Fördelningsfrågan finns också i Reaganism, men inte som ett problem utan en bonus, inte uppifrån och ned utan nedifrån och upp som Thomas Piketty (2014) har visat i rik detalj. Reaganism löste och löser fördelningsproblemet med hästskitteorin: några havrekorn blir över för sparvarna, de fattiga. I en mer aptitlig metaforik kallas tanken *trickle down*. Keynes förstod skillnaden mellan efterfrågestimulans i en vikande konjunktur och inflationsstimulans om metoden användes för att lösa strukturella problem. När Keynes lärjungar inte förstod det i 1970-talets strukturkris uppstod fenomenet stagflation som man förvånade sig över. Också de nyliberala tänkarna har tappat bort distinktionen mellan konjunktur och struktur när de pläderar för skattesänkningar. De förtränger skillnaden mellan konsumtion och investering när de betonar nödvändigheten av budgetbalans i alla lägen. Skulle underskott uppstå vid skattesänkningar sägs de vara tillfälliga. På sikt finansierar sig skattesänkningarna själva, heter det. Dessa frågor måste åter debatteras genom att de principiella motsättningarna blottläggs. Det är en viktig förutsättning för en levande demokrati att så sker.

För att lösa de stora existentiella problemen kring klimatet och miljön och den globala fördelningen av planetens resurser och inkomster behövs en ny ekonomisk teori. Det handlar inte om att uppfinna hjulet på nytt men att tänka nytt kring gamla frågor. Ekonomen Mariana Mazzucato (2021) vill ändra den ekonomiska grunden till dagens brist på politisk handling och styrning när det gäller ekonomin. Hennes bok *Mission Economy* pläderar lidelsefullt och övertygande för en ny syn på politik och ekonomi som lämnar den nyliberala alternativlösheten bakom sig. Hennes fall är den ryska spionsatelliten Sputnik 1957 som sände chockvågor genom USA och ledde till Kennedyadministrationens Apolloprojekt vilande på beslutet att inom tio år landa en människa på månen. Mazzucato redogör för hur administrationen tog ledningen för projektet, mobiliserade och koordinerade industri, forskningsinstitutioner

och medier, diskuterade fram delmål utan toppstyrning och fick alla att arbeta mot målet. Poängen var politisk ledning som skapade engagemang underifrån. Hon visar att industrin och ekonomin inte bara är en fråga för aktieägarna om vinster utan att där också fanns allmänintressen med olika intressenter, *stakeholders* i motsats till *shareholders*. Det hörde till den politiska samordningen att få dessa intressen att samverka. Där finns i samordningen ett långsiktigt tänkande som det gäller att ständigt ha i tankarna och att uppdatera. Mazzucatos modell genomsyrar ekonomin med visioner, organisation, ambitioner och allmänintresse, egenskaper som försvunnit i det kortsiktiga vinstintressets och spekulationernas monetära ekonomi. I stället för att göra ett inbillat fast budgetutrymme till utgångspunkten för politiken pläderar Mazzucato för att börja med visionen av framtiden och politiken för att genomföra visionen och därifrån skapa det finansiella utrymmet för det politiska målet. Som med Apolloprojektet. Modellen och tänkandet bakom den knyter utmärkt väl an till Delors arbete för ett socialt Europa. Den utmaning som Mazzucatos bok ställer är varför stora projekt i grunden så ofta har ett militärt ursprung och syfte. Varför etableras de så ofta i stora existentiella ödesfrågor som har med vapen att göra? Ett socialt Europa och en planet med klimat för överlevnad är också i hög grad existentiella. Mazzucatos bok försvann alldeles för lätt och för snabbt under pandemin. Den förtjänar att tas på stort allvar genom en inträngande debatt om hur dess tankar kan förverkligas. Med bokens idéer som mainstream kunde också mer radikala förslag om framtidens ekonomi komma in i det offentliga rummet (Quilligan & Stråth 2025).

Moralismen är ingen god politisk handlingsprincip, men det har under den alternativlösa och nihilistiska marknadseran glömts bort att utan etiska värden och moral, utan normer fungerar inte regelbaserad politik och inte demokratisk politik. Jacques Delors visste det i sitt arbete på ett socialt Europa. Han vågade skissera och ställa sig bakom en stor vision. Han vågade ta ansvar för en politik som korrigerade och kompletterade ett rent marknadseuropa. Han ville skapa ett Europa som var mer än ett à-la-cartesystem där var och en plockade de russin som gav fördelar men inte ville vara med om kompromisser och uppoffringar för att bilda ett gemensamt Europa. För att förhindra den utveckling Trumpregimen tryckt på avtryckaren till, en världsordning bort från dagens mot något annat, antingen den slutar i världsanarki eller algoritmnernas triumf, behövs ett annat Europa. Ett annat Europa vars ledare tar ansvar för varandra i vad som är en europeisk ödesgemenskap. Om länderna i norr tycker att försvaret mot hotet i öster är viktigt måste de fråga sig vad som kan få medlemmar som Italien, Spanien och Portugal att känna sig delaktiga. Kanske skulle en gemensam flykting- och invandringspolitik med gemensamt ansvar för det som läpparna kallar Schengen vara en möjlighet. Men en värdebaserad flykting- och invandringspolitik av ett helt annat slag än vad som nu praktiseras. Det i sin tur fordrar ledare som vågar tänka visionärt och ta ansvar för tankarna. I det

sammanhanget kunde Delors med hjälp av Mario Draghi fungera som en förebild för bygget av ett Europa som tar ett globalt, ett planetärt ansvar för sig själv och för världen, på ett annat sätt än vad de europeiska makterna gjorde under begreppen kolonialism och imperialism. Med andra ord Europa som en kontrapunkt till dagens USA. En tredje artikel under rubriken *En världsordning i upplösning* ska utveckla tanken.

Ytterst handlar tidens fråga om ledarskap. I en tid när autokratiska och paternalistiska ideal tycks präglade stilen för ledarskap vore det viktigt med en debatt om värden och normer med utgångspunkt i två problem: frågan om anständig samlevnad på planeten Jorden och algoritmernas möjligheter och risker samt naturligtvis makten över dem. Med en vidgning av debatten i den riktningen följer automatiskt en förbindelse till den existentiella klimat- och miljöfrågan. Den övergripande frågan gäller naturligtvis om demokratin går att rädda. Den frågan handlar om att försöka se världen som den är utan att glömma frågan om hur den borde vara. Utgångspunkten måste därvid vara insikten att historien inte är förutbestämd men skapas av mänskligt handlande eller brist på handlande. Uppgiften gäller en ny diskurs om framtiden bort från alternativlöshet och marknadsdiktat. Diskursen skapar handlingsramen. Ledarskapet följer med diskursen samtidigt som det skapar och utvecklar den.

Referenser

- Arrighi, Giovanni, 2010. "The World Economy and the Cold War, 1970-1990", i Leffler, Melvyn P. & Westad, Odd A., (red.), *The Cambridge History of the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, Vol 3: 49. Citerad från Bitumi 2017:8.
- Bitumi, Alessandra, 2017. "Narrating Social Europe. The Search for Progress in the 'Age of Delors'", *Notre Europe Policy Paper*, 27 January.
- Clark, Christopher, 2025. "Ist Trump Faschist?", *Süddeutsche Zeitung*, 27 juni.
- Crouch, Colin, 2009. "Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Regime", *The British Journal of Politics and International Relations* 11(3), s. 382-399.
- Crozier, Michel J., Huntington, Samuel P. & Watanuki, Joji, 1975. *The Crisis of Democracy Report on the Governability of Democracy to the Trilateral Commission*. New York: New York University Press.
- van Eeden, Pepijn, 2019. "Discover, Instrumentalize, Monopolize: Fidesz's Three-step Blueprint for a Populist Take-over of Referendums", *East European Politics and Societies* 33(3), s 3.
- Da Empoli, Giuliano, 2025. *L'heure des prédateurs*. Paris: Gallimard.
- EU, 2024. *The Draghi Report. A and B*. Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Gustavsson, Rolf, 2010. *Sveriges statsministrar under 100 år: Ingvar Carlsson*. Stockholm: Albert Bonniers.
- Habermas, Jürgen, 2025. "Für Europa", *Süddeutsche Zeitung*, 2025-03-21.
- Hanson, Stephen E. & Kopstein, Jeffrey S., 2024. *The Assault on the State. How the Global Attack on Modern Government Endangers Our Future*. Cambridge: Polity Press.

- Hartog, François, 2003. *Des régimes d'historicité: Présentisme et expériences du temps*. Paris: Seuil.
- Lang, Andrew, 2011. *World Trade Law After Neoliberalism: Re-Imaging the Global Economic Order*. Oxford: OUP
- Levitsky, Steven & Ziblatt, Daniel, 2018. *This is how democracies die*. Penguin Books.
- Lewis, Michael, 2018. *The Fifth Risk: Undoing Democracy*. WW Norton & Company.
- Mair, Peter, 2013. *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso.
- Marks, Susan, 2000. *The Riddle of All Constitutions: International Law, Democracy, and the Critique of Ideology*. Oxford: Oxford University Press.
- Mazzucato, Mariana, 2021. *Mission Economy. A Moonshot Guide to Changing Capitalism*. London: Allen Lane.
- Moyn, Samuel, 2010. *The Last Utopia. Human Rights in History*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moyn, Samuel, 2018. *Not Enough: Human Rights in an Unequal World*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Münkler, Herfried, 2007. "Heroische und postheroische Gesellschaften", *Merkur* Nr 700, September.
- Quilligan, James & Stråth, Bo, 2025. "The Value of Energy. Three Conversations between Bo Stråth and James Quilligan". Blog, tillgänglig på <https://www.bostrath.com/planetary-perspectives/the-value-of-energy-conversations-with-james-quilligan>, publicerad 2025-04-01.
- Piketty, Thomas, 2014. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rodrik, Dani, 2000. "How Far Will International Economic Integration Go?", *Journal of Economic Perspectives* 14, s. 177-186.
- Servan-Schreiber, Jean-Jacques, 1967. *Le défi américain*. Paris: Versilio.
- Stråth, Bo, 2023. *The Brandt Commission and the Multinationals. Planetary Perspectives*. London: Routledge.
- Stråth, Bo, 2024. "Vart tog framtiden vägen och kan den återskapas?", s. 269-290 i Steine, Bjørn Arne, Brandal, Nik & Nordhagen, Morten (red.), *Fra Barks til Quisling. Festskrift til Øystein Sørensen*. Oslo: Dreyers forlag. Engelsk version: "Where did the future go, and can it be reshaped?". Blog, tillgänglig på <https://bostrath.com/planetary-perspectives/ordering-of-space-and-time/where-did-the-future-go/>, publicerad 2024-09-17.
- Stråth, Bo, 2025. "En Världsordning i upplösning. Vad nu? 1. Imperiernas möte i Europa och Europas svar", *Statsvetenskaplig tidskrift*, årg. 127, nr 2, 305-328.
- Stråth, Bo & Trüper, Henning, 2025. "Conceptualizing Capitalism: Conversations with Henning Trüper. Blog 4. The Zeitgeist of Empire and Nihilism in Historical Perspective. And Capitalism?". Tillgänglig på <https://www.bostrath.com/planetary-perspectives/conceptualizing>.
- Varoufakis, Yanis, 2011. *Global Minotaur: America, Europe and the Future of Global Economy*. London: Zed Books.
- Wilentz, Sean, 2000. *The Age of Reagan, 1974-2008*. New York: Harper Collin.